

فیروزہ پاپن - متین

فراسوی مرگ

تعالیم صوفیانۃ عین القضاۃ ہمدانی

ترجمہ جلال الدین افضل

سرشناسه:	پاپن متین، فیروزه
عنوان و نام پدیدآور:	Firoozeh, Papan-Matin
مشخصات نشر:	فراسوی مرگ: زندگی و تعلیم عرفانی عین القضاة همدانی.
مشخصات ظاهری:	تهران: نامک، چاپ دوم ۱۴۰۱.
شابک:	۹۷۸-۶۰۰-۶۷۲۱-۴۳-۹
وضعیت فهرست‌نویسی:	فیبای مختصر
یادداشت:	فهرست‌نویسی کامل این اثر در نشانی: http://opac.nlai.ir قابل دسترسی است
یادداشت:	عنوان اصلی: Beyond death: the mystical teachings of ayn al-qudat al-hamadhani
یادداشت:	نمایه
شناسه افزوده:	افضل، جلال‌الدین، ۱۳۶۱، مترجم
شماره کتاب‌شناسی ملی:	۳۸۰۲۷۹۰

این کتاب ترجمه‌ای است از:
Beyond death: the mystical teachings
of ayn al-qudat al-hamadhani
Firoozeh Papan-Matin
BRILL

naamak.publication@gmail.com
naamak.publication
@naamakpublication

تلفن: ۶۶۴۱۷۶۳۶

فراسوی مرگ

تعلیم صوفیانه عین القضاة همدانی

نوشته فیروزه پاپن - متین

ترجمه جلال‌الدین افضل

نمونه‌خوان و طرح جلد: مصطفی زکریا

شمارگان: ۵۰۰ نسخه؛ نوبت چاپ: دوم، ۱۴۰۱

چاپ و صحافی: کهنموئی - قیمت: ۹۰ هزار تومان

ISBN: 978-600-6721-43-9

شابک: ۹۷۸-۶۰۰-۶۷۲۱-۴۳-۹

تمامی حقوق این اثر برای نشر نامک محفوظ است

تکثیر یا تولید مجدد آن کلاً و جزئاً، به هر صورت (چاپ، فتوکپی، انتشار الکترونیکی و صوتی)

بدون اجازه کتبی ناشر ممنوع است و پیگرد قانونی دارد

این کتاب با کاغذ حمایتی منتشر شده است

مرکز پخش: پارسه ۶-۶۶۴۷۷۴۰۵، داخلی ۱

فهرست

۷	قدردانی
۹	مقدمه
۱۷	فصل اول - زندگی، میراث، و الحاد عین القضاة
۲۰	شجره و نسب عین القضاة
۲۶	نوشته‌ها
۳۰	مکتوبات
۳۲	تمهیدات
۳۴	آثار منسوب به عین القضاة
۳۷	مرگ عین القضاة
۵۰	شکوی: دفاع در برابر ارتداد
۵۷	فصل دوم - در آرزوی وطن
۵۹	پاسخ به سرزنش
۶۵	رسیدن به وطن، آپولوژی افلاطون و رسائل ابن سینا
۶۹	سقراط در راه مرگ
۷۱	گریز ابن سینا از زندان تن
۷۹	مقر و مسکن غیب
۸۵	سهروردی، داستان غربت غربی
۸۹	فصل سوم - مرگ و رؤیت غیب
۹۰	این چنین مردن
۹۴	واقعیت مرگ
۹۷	سفر در زمین و آسمان در جست‌وجوی معشوق
۱۰۲	نشانه‌ها و راهنماها
۱۰۸	فراخواندن مرگ
۱۱۲	کرامات

۱۱۷.....	چین دل.....
۱۲۲.....	ایمان و کفر.....
۱۳۱.....	مرگ معنوی و غیب.....
۱۵۳.....	فصل چهارم - واقعیت و نمود.....
۱۵۴.....	همه چیز نور است نور همه چیز.....
۱۶۰.....	نور محمدی و گشوده شدن دل.....
۱۷۱.....	نور کدر فراق.....
۱۸۷.....	فصل پنجم - میراث عین القضاات.....
۱۹۰.....	نجم الدین رازی.....
۱۹۸.....	خواجہ بندہ نواز گیسودراز.....
۲۰۲.....	شرح تمہیدات.....
۲۰۵.....	مسعودبک.....
۲۱۲.....	میرانجی حسین خانما.....
۲۱۷.....	فصل ششم - سماع.....
۲۲۳.....	نظرات مختلف درباره سماع ابن ابی دنیا و احمد غزالی.....
۲۲۹.....	عین القضاات و سماع.....
۲۳۹.....	نتیجہ گیری.....
۲۵۱.....	ضمیمہ.....
۲۵۷.....	کتاب نامہ.....
۲۶۱.....	منابع انگلیسی.....
۲۶۹.....	فہرست اعلام.....
۲۶۹.....	اشخاص.....
۲۷۲.....	اماکن.....

مقدمه

اثر حاضر تحلیلی است بر تعلیمات عارف ایرانی قرن ششم هجری / دوازدهم میلادی، ابوالمعالی عبدالله بن ابی‌بکر محمد بن علی بن الحسن بن علی المیانجی، معروف به عین‌القضات همدانی. این عارف شهیر ایرانی در ۴۹۰ / ۱۰۹۸ یا ۴۹۲ / ۱۰۹۶ در همدان متولد و در ۵۲۵ / ۱۱۳۱ در همین شهر به اتهام الحاد اعدام شد.^۱ همدان که در شمال‌غرب ایران، در مسیر اصلی ارتباطی بین خراسان و بغداد قرار دارد، یکی از مراکز اصلی فرهنگی در ایران سده‌های میانه و زادگاه بسیاری از دانشمندان بود. این شهر افتخار می‌کند که مولد و تالیف‌کننده ابن سینا (۴۲۸-۳۷۰ / ۱۰۳۷-۹۸۰)، فیلسوف مشهور است. ابن سینا از احترام بسیاری نزد عین‌القضات برخوردار بود. با وجود اینکه گزارش و زندگی‌نامه‌ای از زمان عین‌القضات بر جای نمانده است، آثار باقی‌مانده از او و نیز ارجاعاتی که نویسندگان بعدی به او داده‌اند، اندک اطلاعاتی را در مورد زندگی و اندیشه وی به دست می‌دهد.^۲ عین‌القضات در عمر کوتاه خود، کتاب‌ها و رساله‌هایی در موضوعاتی از قبیل عرفان، ریاضیات، علوم طبیعی، صرف و نحو، ادبیات عربی، تفسیر قرآن و سرشت نبوت تصنیف کرد. بیشتر این آثار به زبان عربی، یعنی زبان علمی اسلام، نگاشته شده‌اند. از میان همه این آثار، تنها آثار عرفانی او از حمله مغول که در قرن هفتم هجری / سیزدهم میلادی رخ داد، در امان ماندند. دانش ما درباره آموزه‌ها و

۱. همه ترجمه‌ها از زبان‌های دیگر به انگلیسی از نویسنده است، مگر این‌که غیر از آن گفته شود. هر کجا به متن اصلی اشاره شود، به منبع نقل قول‌ها ارجاع داده می‌شود و ترجمه کلیه متون به فارسی براساس متن انگلیسی نویسنده است. برای ترجمه‌های انگلیسی که دیگران انجام داده‌اند، پانویس در پایان نقل قول ترجمه‌شده قرار می‌گیرد. همه آوانگاری‌ها از عربی و فارسی بر اساس الگوی نشریه بین‌المللی مطالعات خاورمیانه (*International Journal of Middle East Studies*) هستند. در هنگام آوانگاری عبارت‌ها و نام‌های عربی، از جدول اصوات عربی استفاده کرده‌ام، در حالی که در مورد واژگان و نام‌های فارسی به زبان فارسی وفادار بوده‌ام.

۲. عین‌القضات الهمدانی، *شکوی الغریب عن الوطن الی علماء البلدان*، ترجمه و تصحیح محمد بن عبدالجلیل در *Journal Asiatique* (Janvier-Mars, 1930): 4-6.

اثرگذاری عین‌القضات محدود است به آنچه می‌توان از رساله‌ها و نامه‌های شخصی او برداشت کرد. این نامه‌ها از سنت ادبی سده‌های میانه، یعنی پرسش و پاسخ (مسائل و اجوبه) پیروی می‌کنند و سؤالات مطرح‌شده از جانب همکاران و مریدان عین‌القضات را نشان می‌دهند. این نامه‌ها، یک شناخت کلی را درباره فضای عقلانی زمان عین‌القضات و ماهیت مسائل و مناظره‌هایی که ذهن افراد این محیط را به‌خود مشغول می‌کرده، فراهم می‌آورند.

عین‌القضات از یک خانواده سرشناس فقهای شافعی برخاست و مانند پدر و پدربزرگش، برای مریدان خود مجلس وعظ برپا می‌کرد و پیروان بسیاری در همدان و در میان برخی نجیب‌زادگان دربار سلجوقی داشت.^۱ با وجود این، عین‌القضات خود را در زمره هیچ کیش بخصوصی معرفی نمی‌کند و دیدگاه‌های او در مورد ایمان نیز مطابق تفسیرهای راست‌کیشانه از اسلام و قرآن نیست. او همه ادیان را راه‌های مختلفی می‌دانست که شخص را به‌سوی خدا هدایت می‌کنند.^۲ عین‌القضات که پشتوانه علمی مستحکمی از علوم دینی اسلامی داشت، با ایده تفسیر ایمان از طریق تعالیم شریعت به مخالفت برخاست. او توضیح داد که شریعت با ایده‌های پیش‌انگاشته‌ای که بدون دانش و تجربه کافی در مورد عالم غیب دارد، عادت و سکون را ترویج می‌دهد.^۳ پیچیدگی اندیشه و اصطلاحاتی که در نوشته‌های او ظاهر می‌شود، چالشی بزرگ برای خواننده ایجاد می‌کند و نیازمند تحلیلی دقیق است.

تحقیق در مورد عین‌القضات محدود است. معروف‌ترین تفسیر بر تمهیدات او را در سده‌های میانه، محمدالحسینی ابوالفتح صدرالدین ولی‌اکبر صادق (۸۲۵-۷۲۰ / ۱۴۲۲-۱۳۲۱) معروف به خواجه بنده‌نواز گیسودراز نوشته است. این اثر، شرحی است بر منتخبی از متن اصلی. این نوع شرح‌نویسی در میان مفسران سده‌های میانه رایج بود. گیسودراز از مشایخ چشتی مورد احترام بود. او محقق استثنایی بود که نظراتش در مورد عین‌القضات روشن می‌کند که چگونه عرفای مسلمان هندی عین‌القضات را

۱. مکتب فقهی شافعی به الشافعی (۱۵۰- ۲۰۴ / ۷۶۷- ۸۲۰) منسوب است. او به‌استناد نسب‌نامه‌اش، از قریش و از خویشاوندان پیامبر معرفی می‌شود: الامام ابو عبدالله محمد بن ادریس بن العباس بن عثمان بن شافعی بن السعید بن عبید بن عبد یزید بن هاشم بن عبدالمطلب بن عبدمناف بن قصی القریشی.

۲. عین‌القضات همدانی، تمهیدات، ویراست چهارم، ویراسته غفیف عسیران (تهران، منوچهری، ۱۳۷۰)، صص ۲۱ و ۲۲؛ از این پس: تمهیدات.

۳. همان، بخش ۴۱۹، صص ۳۲۱- ۳۲۰.

پذیرفتند. تحقیقات معاصر در مورد عین‌القضات محدود، ولی جالب هستند. بیشتر این آثار مربوط به بعد از دهه ۱۹۳۰ هستند، یعنی زمانی که محمد بن عبدالجلیل، رساله دفاعیه عین‌القضات، شکوی / الغریب عن الأوطان الى علماء البلدان، را منتشر کرد.^۱ در دهه ۱۹۶۰، عقیف عسیران و علینقی منزوی مجموعه آثار عین‌القضات را تصحیح کردند. این آثار، پژوهشگران را به تحقیق در مورد عین‌القضات تشویق کرده است.

در فصول آینده، موضوعاتی که بیشتر از تمهیدات - که عموماً مهم‌ترین اثر عین‌القضات در نظر گرفته می‌شود - اخذ شده است را شرح خواهم داد و نیز از دیگر آثار او بهره خواهم برد. تمهیدات نوعی مبهم و رمزگونه از «معرفت» را توصیف می‌کند که نظرات رسمی عین‌القضات درباره غیب را بازتاب می‌دهد. غیب راز خداوند و قلمرو پنهان اوست. این حیطه خارج از دسترس عقل و دلیل آدمی است و از این‌رو غیرقابل شناخت است. علاوه بر این، صفات پنهان در غیب معمولاً از انسان پنهان هستند. خداوند تنها به خواست خود این صفات را بر انسان آشکار می‌کند. قرآن یکی از این نمونه‌هاست. برای عین‌القضات، غیب شامل جهان‌هایی «غیرقابل شمارش» می‌شود که سالک، به تناوب و در لحظات غیرقابل پیش‌بینی آنها را تجربه می‌کند. این ابعاد پس از این‌که سالک «مرگ معنوی» را تجربه کرد، در دسترس او قرار می‌گیرند. مرگ معنوی مترادف «فنا» نیست بلکه مرحله مقدمه فناست؛ مرحله‌ای که در آن، هشیاری سالک متعالی می‌شود ولی فانی نمی‌شود. در این مرحله، سالک به نوعی هشیاری می‌رسد که در آن، حس می‌کند که می‌تواند به آگاهی از خداوند برسد. تحقیق من نشان می‌دهد که چگونه، به قول عین‌القضات، علم غیب و مرگ با هم پیوسته‌اند. شیوه من در رسیدن به این موضوع، مستند به رویکرد عین‌القضات به مرگ در نوشته‌هایش، و با تمرکز بر تمهیدات است. منظور من از مرگ و عرفان برخاسته از مطالعه درون‌متنی نوشته‌های عین‌القضات است و استفاده از منابع دست‌دوم به منظور ساختن زمینه‌ای برای دیدگاه او در این موضوعات است.

بحث من، در شش فصل سازمان یافته است. در فصل اول، گزارشی از زندگی عین‌القضات فراهم شده و درباره آثار او و آثار نوشته‌شده درباره او بحث می‌شود. بیشتر نوشته‌های اولیه عین‌القضات گم شده‌اند. انتساب برخی از آثار به او مورد مناقشه است

۱. از این پس: شکوی الغریب.